

Наталія Черниш¹

Львівського національного університету імені Івана Франка

Хроніки російсько-української війни. Погляд соціолога

Анотація

Рано-вранці 24 лютого 2022 року росія розпочала свою широкомасштабну агресію проти України. І майже одразу розгорнулася співпраця соціологів України та Польщі, конкретно соціологів Львівського національного і Вроцлавського університетів, з метою осмислення нової соціальної реальності, яка утворилася з цього часу в їхніх країнах та у світі. Важливою частиною цієї співпраці став випуск низки бюлетенів, які підготували представники кафедри соціології Франкового університету, а їхні колеги з університету Вроцлава переклали польською та англійською мовами і розмістили на сайті свого університету. Львівські соціологи поставили собі завдання інформувати широкий загал у Польщі та через неї – і в інших країнах про перебіг російсько-української війни в її «гарячій» фазі та про стан громадської думки в сучасній Україні, а також про теоретичні рефлексії, які виникають на ґрунті емпіричних досліджень цього часу. Одним з перших наших узагальнень стала теза: «Соціологія також зброя».

Ключові слова

війна в Україні, соціологія війни, соціологія нації, теорії середнього рівня

Kroniki wojny rosyjsko-ukraińskiej. Perspektywa socjologa

Abstrakt

Wczesnym rankiem 24 lutego 2022 roku Rosja rozpoczęła, zakrojona na szeroką skalę, agresję na Ukrainę. Niemal natychmiast rozwinęła się współpraca socjologów Ukrainy i Polski, a konkretnie z Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego i Uniwersytetu Wrocławskiego, w celu zrozumienia nowej rzeczywistości społecznej, która ukształtowała się od tego czasu w ich krajach i na świecie. Ważnym elementem tej współpracy było wydanie szeregu biuletynów, które zostały przygotowane przez przedstawicieli Katedry Socjologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki. Koledzy z Uniwersytetu Wrocławskiego przetłumaczyli je na język polski i angielski, i zamieścili na stronie internetowej swojej uczelni. Socjologowie lwowscy postawili sobie za zadanie informowanie opinii publicznej w Polsce, i za jej pośrednictwem w innych krajach, o przebiegu wojny rosyjsko-ukraińskiej w jej „gorącej” fazie oraz o stanie opinii publicznej w Ukrainie, a także o refleksjach teoretycznych, które powstają na gruncie aktualnych badań empirycznych. Jednym z naszych pierwszych uogólnień była teza: „socjologia to także broń”.

¹ Доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Віце-президент Соціологічної асоціації України (Sociological Association of Ukraine). Fulbright alumna

Słowa kluczowe

wojna w Ukrainie, socjologia wojny, socjologia narodu, teorie średniego zasięgu

Епізод I. Соціологія - зброя війни²

Насправді соціологія нині є одним з різновидів зброї, яку успішно використовували і використовують зараз у російській федерації (далі – РФ) для виправдання злочинів путінського режиму. Про це свідчить отримана нами соціологічна інформація із джерел самих російських соціологів. Ще у 2014 р. опитування Агенції соціальних досліджень якраз після анексії Криму та утворення Окремих регіонів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) засвідчило, що внаслідок розгорнутої пропагандистської кампанії 56.8% респондентів-росіян підтримало введення військ РФ в Україну і лише 19.6% були проти цього. Наступне питання торкалося того, чи росіяни були готові йти до війська самі або відправити на війну свою дитину; 52.0% респондентів відповіли схвально. Серед російських респондентів у 2014 р. було багато тих, хто вже тоді підтримав би введення військ для забезпечення інтересів РФ, крім України, також до країн Прибалтики (Латвії, Литви, Естонії), і далі аж до США, Японії і навіть Ізраїлю. І, нарешті, вже тоді 50.4% опитаних росіян заявили, що вони готові до запровадження міжнародних санкцій у випадку активного використання Росією своїх збройних сил, бо вони їх не лякали.

Таким чином, вже у 2014 р. після анексії Криму та загарбання значних територій на Донбасі близько половини респондентів підтримували агресію РФ щодо України, були готовими йти далі, в інші країни і не боялися жодних санкцій як покарання за це. Наведені мною дані широко використовувалися у мас-медіа РФ для ілюстрації нібито панівних настроїв серед російського населення на підтримку злочинів правлячого режиму.

І надалі такого гатунку пропагандистські гасла звучали у РФ з наростаючою силою. Особливу активність в цьому плані відігравали офіційні російські соціологічні центри на кшталт Всеросійського центру досліджень громадської думки (далі – ВЦИОМ). Дані, які вони оприлюднювали, мали засвідчити дедалі зростаючу підтримку дій Путіна з боку населення РФ, а відтак забезпечували карт-бланш для реалізації його агресивної політики. Наведення таких цифр мало на меті переконати навіть тих, хто ще коливався чи сумнівався, що він не може стояти в стороні і має бути «разом зі всім народом». І це дало свої результати.

---

² Підготовано на основі бюлетеня № 1 за адресою: <https://old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwov/>.

Коли Путін 24 лютого 2022 р. розв'язав братовбивчу війну з Україною, вже згадуваний ВЦИОМ здійснив на початку березня 2022 р. своє чергове дослідження стосовно ставлення населення РФ до «спеціальної військової операції» (бо в РФ не вживають стосовно України слово «війна»). Виявилося, що вже 71% опитаних росіян підтримує рішення провести спеціальну військову операцію Росії в Україні, і лише 21% мають протилежну позицію. Крім того, 70% респондентів думають, що нібито «спецоперація» росіян в Україні «проходить успішно», а 14% вважають, що не успішно, а 16% не змогли відповісти. На цьому прикладі добре видно, як офіційна придворна соціологія РФ може виступати зброєю війни в Росії: за її допомогою кількість прибічників війни з Україною за 8 років зросла на 20%. Такі дані також допомагають РФ легітимізувати ведення війни з Україною посиланнями нібито на «всенародну підтримку» цієї війни, і виправдовувати путінські злочини.

Українська соціологія має іншу мету. Вона вивчає і фіксує реальний стан сучасного українського суспільства і нові процеси в ньому у напрямку національної консолідації. Березневі загальнонаціональні дослідження провідних українських соціологічних центрів говорять на користь цієї тези. Так, соціологічна агенція «Рейтинг» (афілійований член САУ) 1 березня 2022 р. провела своє опитування по всій неокупованій території України і отримала наступні результати. Найбільший рівень підтримки (support) нині мають Збройні сили України (98%). Президент України В. Зеленський також має абсолютний рівень підтримки у 93%. Іншими словами, повстає єдина нація з глибокою вірою у свого керманича та збройні сили. Якщо у 2020 р. тільки 59% респондентів були готові захищати цілісність і суверенітет України зі зброєю в руках, то на початку березня цього року таких було вже 80%. Цю єдність скріплює віра українців у своє світле майбутнє: відчувають на це надію 90% респондентів з усіх регіонів країни, а 88% впевнені, що Україна відіб'є напад Росії. До того ж 61% опитаних вірять, що за 1-2 роки Україна стане членом Європейської Унії.

Інші наші колеги-соціологи сьогодні отримують схожу інформацію. Зокрема, це дослідження Київського міжнародного інституту соціології (далі – КМІС) (афілійований член САУ), проведене в лютому 2022 р., яке дає змогу не тільки виявити готовність до опору російським загарбникам, але й побачити, в яких саме формах буде чинитися цей опір включно зі зброєю в руках. Коли Путін вдерся в Україну, опір став домінуючою формою поведінки українців – від участі у Збройних силах країни до загонів територіальної оборони чи масової волонтерської діяльності.

За даними української соціологічної групи Gradus Research, 82% опитаних вірять у перемогу України і лише 8% не впевнені в цьому. Дві третини респондентів

мають домінуюче почуття гніву проти дій РФ, і це почуття з великим відривом перемагає почуття страху чи розчарування.

Таким чином, соціологія виступає могутньою зброєю у війні, але служить різним цілям: в РФ соціологія є вагомим зброєю пропаганди путінського режиму і спонукає до підтримки війни за панування Росії у світі за рахунок винищення всіх незгодних, а в Україні - допомагає зрозуміти трансформації сучасного українського суспільства, його готовність до обстоювання свободи і незалежності, права самим обирати свій шлях і своє майбутнє. Або, послуговуючись нашою фаховою мовою, соціологія в Росії виконує апологетичну функцію збереження існуючого ладу та виправдання російських злочинів, а в Україні – когнітивну та прогностичну функції. В обох випадках соціологія є зброєю сучасної війни, зброєю чистою або брудною. На наших очах в Україні набирають силу процеси формування нової соціальної реальності, до розуміння якої в українській соціології не існувало релевантних теоретичних відповідників. В цій ситуації перед почали вести емпіричні загальнонаціональні опитування із домінуванням традиційних кількісних методів.

Епізод II. Українська соціальна експонента: як повстає нова Україна³

Головною метою цих опитувань було встановлення реального стану українського суспільства в період початків повномасштабного вторгнення РФ. Ніхто в світі не вірив у спроможність українського народу успішно протистояти збройній агресії країни, яка з усіх боків атакувала Україну і мала нібито «другу в світі армію». Але з самих початків російської збройної агресії стало очевидним, що українці у перші дні не тільки вистояли, але й продовжували дедалі більше гуртуватися і давати відсіч російським загарбникам. На мою думку, в Україні з початку російського нападу спрацювала соціальна експонента в сенсі хвилеподібної зміни кондицій українського суспільства та набуття ним нової інтеграційної якості. Сам термін експонента походить з математики і стосується надзвичайно швидкого зростання на противагу лінійному чи степеневому його різновидам. Цей термін можна застосувати і до реактивних змін у сучасному суспільстві у форс-мажорних обставинах (типу війни). Звичайно, такого роду зростання не може бути випадковим чи безпідставним; у боротьбі за нову Україну велику підготовчу роль відіграли і два Майдани, і відсіч початкам військової агресії РФ на східних теренах у 2014 р., і гуртування громадської думки внаслідок російської окупації Криму. Вже тоді стало ясно, що Україна має переродитися, і то швидко, бо інакше загине.

³ Підготовано на основі бюлетеня № 2 за адресою: <https://old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwow-cz-2/>.

Насамперед варто представити думки українців про оцінку ситуації в країні, які вони навели у своїх відповідях на запитання одного з провідних соціологічних центрів України – Соціологічної агенції «Рейтинг» 8-9 березня 2022 р. Це березнєве загальнонаціональне опитування свідчить, що українці продовжують бути солідарними та єдиними і після двох важких тижнів війни: 91% опитаних, думаючи про ситуацію в країні, відчують надію. Лише 6% відчують безвихідь. У всіх регіонах України (на Заході, Сході, Півдні, Півночі, у Центрі) спостерігається максимальний рівень відчуття надії. 92% опитаних вірять у те, що Україна зможе відбити напад Росії. Практично щодня цей показник зростає. Лише 6% не мають такої впевненості. Віра у перемогу переважає також в усіх регіонах країни. Більше 80% відповіли, що вони різним чином допомагають у захисті України: зокрема, 39% опитаних зараз допомагають людям і армії як волонтери, 37% - допомагають фінансово.

Також 18% беруть участь в інформаційному супротиві, 12% - продовжують працювати в критичній інфраструктурі. 10% українців зазначили, що є учасниками територіальної оборони. Тільки 19% відповіли, що не мають змоги допомагати зараз країні. Частіше це старші люди. 42% вважають, що про відновлення дружніх стосунків українців з росіянами взагалі не може бути мови. 22% думають, що це можливо за 20-30 років після війни, 18% - що за 10-15 років, і лише 12% вважають відновлення дружби можливим за пару років після війни.

Для тих, хто нині живе в Україні, такі цифри є очевидними і безсумнівними, оскільки ми на власні очі бачимо перебіг подій, чуємо голоси наших захисників, відчуваємо гордість за Україну і надію на те, що ми не тільки перетриваємо, але й обов'язково переможемо. Я ніколи в житті не бачила такої єдності і згуртованості всіх жителів України довкола свого президента, який перетворився на духовного лідера своєї нації і має її абсолютну підтримку.

Друга річ, до якої я хочу привернути увагу, це чітке розуміння українцями великої ролі наших зарубіжних партнерів у досягненні перемоги над путінським режимом. І українська нація вдячна за це усім, хто простягнув їй руку допомоги. Тому далі наведу міркування респондентів щодо цього, висловлені також в опитуванні «Рейтингу» під гаслом «Оцінка міжнародної підтримки України». В цілому українці відносно достатніми вважають дипломатичну (48%) та гуманітарну (47%) підтримку України західними партнерами. Опитані виокремлюють декілька різновидів міжнародної підтримки. Військова допомога Україні – це той напрям міжнародної підтримки, якого найбільше очікують українці (63%). У цьому напрямку допомоги респонденти вимагають перш за все «закриття неба» (89%) та надання озброєння (47%). Крім того, чверть вважають необхідним надання військової медичної допомоги та допомоги іноземних добровольців, кожен п'ятий

– обладнання (рації, тепловізори та інше) та захисні жилети, шоломи та інше спорядження. Швидше недостатніми вважають міжнародну фінансову підтримку (достатня - 39%, не достатня – 45%) та економічні санкції проти росії (достатні – 32%, не достатні – 62%). Найгірше опитані оцінили військову допомогу Україні: достатньою вважають лише 29%, недостатньою – 62% опитаних.

Очевидно, що з цього переліку найбільше турбує українців так зване питання «закриття неба» над усією Україною чи хоча б над районами розташування українських нуклеарних електростанцій (таких як Чорнобильська чи Запорізька АЕС). Відкрите небо над Україною – це найслабша ланка в її обороні, для ліквідації якої власне так потрібна допомога наших західних партнерів. Щодня гинуть тисячі мирних жителів внаслідок бомбардувань і ракетних обстрілів, масово гинуть беззбройні жінки і діти. Отож хоча половина респондентів (50%) вірить у «закриття неба» над Україною, лише 19% вірять у те, що НАТО прийме таке рішення найближчим часом, а 31% думають, що це відбудеться пізніше. Не вірять у такий крок країн Заходу 43% опитаних українців. І цьому знаходять певні причини: 79% вважають, що зволікання з «закриттям неба» країнами НАТО зумовлене страхом прямої війни з Росією, а ще 12% вважають, що країни НАТО не хочуть псувати відносини з країною-окупантом. Разом з тим, абсолютна більшість опитаних (90%) вважають, що Україна повинна продовжувати тиснути на НАТО з вимогами «закрити небо».

Я також не можу недооцінювати загрози «помсти» з боку Росії тим країнам НАТО, які прилучилися б до закриття українського неба, але моя думка є така: настав час остаточно ліквідувати злочинний режим путіна спільними зусиллями і (наразі) на території України. Бо якщо ми всім світом не задавимо його тут, у нас, то наступними будуть всі нові члени НАТО (які приєдналися до нього після розвалу СРСР), бо путін хоче відновлення СРСР і країн Варшавського договору. Якщо, не дай Боже, Україна впаде, то ви будете наступними, і доведеться докласти набагато більше зусиль для розгрому путінізму та його армії, та й будете жити з почуттям сорому і провини перед тими, хто так мужньо боронив свободу і незалежність, свою і вашу.

Отож наведу деякі результати соціопитування понад 3500 громадян України, Великої Британії, США та Європи, проведене Cygnal, Gradus та Response:AI. Населення країн Заходу підтримує нарощування фінансової та військової допомоги Україні, але більш обмежене у бажанні закрити небо над Україною або вступити у військові дії. “Заклик до західних лідерів як від громадян України, так і від їхніх виборців зрозумілий: робіть більше, – розшифровує результати опитування президент Cygnal Brent Бьюкенен (Brent Buchanan). – Більшість респондентів хочуть, щоб їхні рідні країни дали Україні фінансову допомогу та більше озброєння”. Думки західних респондентів розходяться в тому, чи надавати Україні повітряну та наземну підтримку

у війні з Росією. У західних країнах удвічі більше респондентів підтримують (цілком чи швидше) рішення використовувати військові можливості та “закрити небо” над Україною: у США – 45%, у Британії та ЄС – по 46%. Проти виступають відповідно 20%, 20% та 17%. 75% респондентів у Європі виступають за надання фінансової допомоги Україні, 62% – зброї, 46% – заборону на польоти, 38% висловилися за приєднання до військової відповіді. 37% виступають проти будь-якої військової участі. “Підтримання участі у військових діях особливо низьке у Польщі, яка на передньому краї, – лише 30%. Це контрастує з Великою Британією, де за – 42%. І, що цікаво, з Іспанією, де цілком підтримують 57%, – зазначив Бьюкенен. - Зараз настав час для західних демократій піднятися і захистити ідеали, на яких вони були засновані”⁴.

З точки зору соціологів різних країн бачимо певну однаковість постав українців, європейців та інших наших закордонних друзів, незважаючи на певну різницю у показниках. Доконаним фактом є прагнення перемогти злочинний режим, використовуючи всі можливі заходи. Я вважаю, що це масове виявлення громадської думки пересічних громадян у всьому світі зрештою уможливить більший тиск виборців на владу в їхніх країнах і дозволить збільшити темпи надання допомоги включно із збільшенням поставок тієї зброї, яка допоможе захистити небо України. Особливо це стосується США, де чергові вибори вже на носі і де 74% американців підтримують закриття українського неба, а 80% - введення ембарго на закупівлю нафти і газу з Росії⁵.

Країна проходить катарсис війною, очищується від бруду минулого життя, дивиться у майбутнє з гідністю і вірою у перемогу, чується вільною, єдиною і європейською. І якщо путін ставив перед російським військом дві головні мети – здійснити геноцид українського народу і домогтися знищення його держави, то досягнув він протилежного: українська політична нація вистояла і дедалі зміцнюється, український народ згуртувався навколо своєї влади і не віддав свого суверенітету.

Епізод III. Важкий березень 2022 р.: Україна і українці борються і гуртуються⁶

Розпочну з даних, отриманих як від офіційних російських соціологів (Все-російський центр вивчення громадської думки, або ВЦІОМ; див. сайт ВЦІОМ;

⁴ Poll: Westerners feel like Ukrainians – Do more: <https://www.cygnal.com/cygnal-poll-westerners-feel-like-ukrainians-do-more/>.

⁵ Майже 80% американців підтримують відмову від купівлі нафти і газу з РФ: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/9/7135559/>.

⁶ Підготовано на основі бюлетеня № 4 за адресою: <https://old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwow-cz-4/>.

веб-сайт wciom.ru), так і від так званих незалежних соціологів з Росії. На жаль, я не можу вийти на цей веб-сайт, тому наведу деякі дані з нього з публікації видання «Українська правда». Зокрема, О. Рощина 23 березня 2022 р. опублікувала свій допис за назвою: «Підтримка війни проти України в росії ще більше зросла – соціологи». Її головний висновок наступний: серед пересічних росіян продовжує зростати підтримка війни Росії проти України, а їхній протестний потенціал знижується. Так, згідно з даними ВЦИОМ від 17 березня 2022 р., рішення про проведення “спеціальної військової операції” Росії радше підтримують 74% опитаних громадян Росії. Порівняно з 25 лютим 2022 р. частка тих, хто підтримує, зросла на 9%, а радше не підтримують операцію 17% респондентів (на 8% менше, ніж 25 лютого). Взяти участь у масових акціях протесту готові 10% опитаних, а 85% не мають наміру робити це. У січні 2022 р. про готовність до участі в акціях протесту повідомляли 17% опитаних росіян.

Про що свідчить така динаміка? Існує думка, що в тоталітарних суспільствах соціологія вмирає, бо населення або обдурене пропагандою, або боїться висловлювати свою думку. Але фіксувати вербальні висловлювання представників такого суспільства, мабуть, варто: при всій відносності оприлюднених результатів все ж можна скласти певну картину «опромінення пропагандистською радіацією» в Росії, її успішність, а також про ступінь залякування населення, до того ж у певному історичному часі. Залишається також надія на «іншу» соціологію, тобто на роботу тих соціологів, які не належать до замовної офіційної соціології. Але стосовно російсько-української війни чуда не сталося. Маю на увазі насамперед опитування, які проводить дистанційований від офіціозу Левада-Центр. За період від початку російського вторгнення в Україну ним було здійснено принаймні 6 опитувань, прямо чи опосередковано пов'язаних з війною. Практично всі вони засвідчують переважаючу підтримку населенням путінського режиму. Хоча лише відносна більшість опитаних (а саме 52%), згідно інформаційного звіту від 30 березня 2022 р., вважає, що справи йдуть у правильному напрямку, але в той самий час 83% респондентів схвалюють діяльність путіна. Тобто стан справ може бути поганим, але не з вини путіна.

Або візьмемо результати опитування росіян, здійсненого групою так званих «незалежних соціологів» у період з кінця лютого до середини березня 2022 р., надані ними для «Радіо Свобода». Суголосно із даними ВЦИОМ, відмінності між першим і другим опитуваннями також показують збільшення кількості людей, що підтримують «військову операцію» та незалежність ніким не визнаних ДНР та ЛНР. Таке збільшення провладних настроїв можна пояснити посиленням російського державного контролю над ЗМІ та утисками свободи слова, поширенням

страху та упередженості. У той самий час зростає песимізм щодо особистого фінансового становища через санкції. Втім, ці та інші соціологи не фіксують зв'язку між війною та запровадженням таких санкцій. Загалом, згідно з цими даними, 71% росіян підтримують війну з Україною. Більше того, росіяни, які підтримують війну, відчувають здебільшого такі емоції, як гордість, радість, повага, довіра та надія. І знову маємо справу з когнітивним дисонансом більшості населення РФ, які навіть на фоні власних негараздів не усвідомлюють причинно-наслідкових зв'язків між покаранням за розв'язану війну та схваленням путінської агресії проти України.

Також соціологічні опитування останнього часу прояснюють домінуючі настрої росіян не тільки щодо агресії проти України, але й у ставленні до «колективного Заходу». Згідно одному з них, 86.6% росіян допускають і підтримують збройне вторгнення РФ до інших країн Європи. 75.5% респондентів схвалюють ідею військового вторгнення до Польщі та вважають, що вона має бути наступною після України. Майже 75% респондентів тією чи іншою мірою допускають застосування ядерної зброї Кремлем. Вторгнення до Естонії, Литви й Латвії підтримують 41% росіян, а вторгнення до Болгарії, Чехії, Словаччини та Угорщини – 39.6%.

Таким чином, в цілому можна твердити, що триваюча війна росії проти України знаходить повну чи часткову підтримку росіян у кількісному діапазоні від 71 до 74%, ще більшу підтримку гіпотетичного вторгнення до низки країн Європи, а також відсутність кореляцій респондентів між агресією проти України та запровадженням санкцій і погіршенням свого життя. Це можна трактувати і як успішність багаторічної путінської пропаганди, і як наслідок заборони свободи слова і незалежних мас-медіа, і (конкретніше) як відсутність чітко артикульованих путінським режимом цілей своєї війни та реального стану справ в Україні. Однією із причин цієї ситуації є легітимізація ворожості населення рф до України і «колективного Заходу» за допомогою офіційної про-путінської соціології.

Що ж стосується населення України, то його переваги і панівні настрої також мають динамічне забарвлення у напрямку зростаючої підтримки консолідації українського суспільства, формування новітньої єдиної української політичної нації та кумуляції зусиль на відсіч агресії рф. Відмінність між поставами українців і росіян полягає в тому, що перші стоять за цінності демократії, свободи і незалежності своєї країни, за а другі – за цінності тоталітаризму, братовбивчої війни і загарбання чужих територій. Для аргументації наведемо дані емпіричних досліджень однієї з провідних інституцій України – соціологічної групи РЕЙТИНГ. У попередніх частинах статті я наводила результати перших трьох хвиль опитувань РЕЙТИНГУ, оприлюднених від початку російсько-української війни, а тепер зупинюся на четвертій (12-13 березня) і п'ятій (18 березня) хвилях. Зазначу до честі

цієї агенції, що їхні опитування носять систематичний, загальнонаціональний характер, незважаючи на війну, стають більш акцентованими і охоплюють зростаюче коло проблем воєнного часу.

Отож згідно четвертого загальнонаціонального опитування українців в умовах війни, 76% опитаних вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку. Це найвищий показник за усю історію замірів. Лише 15% дотримуються протилежної думки. Слід наголосити, що у всіх регіонах та серед вікових груп домінує оцінка напрямку як правильного. В період війни значно зросла самооцінка населення. Тепер Україну порівняно з країнами Європи бачать серед «лідерів» (34%) і «середнячків» (42%), тоді як ще два місяці тому бачили серед «аутсайдерів». Водночас, 63% бачать Україну в «лідерах» серед країн колишнього СРСР, тоді як ще два місяці тому бачили переважно серед «середнячків». 56% вважають, що головна мета вторгнення РФ – це повне знищення українського народу (або геноцид), і ця думка також домінує в усіх регіонах України. Реальним шляхом завершення війни більшість бачить пошук компромісів на переговорах із залученням інших країн (64%). Водночас майже третина вважає, що варто відмовитися від переговорів і воювати до звільнення всіх територій, і лише 1% - що слід погодитися на більшість вимог РФ. Українці зовсім не готові віддавати ані Крим, ані Донбас: більшість вважає, що Україна має використовувати всі можливості для повернення окупованих територій Донбасу (86%) і Криму (80%). У цьому впевнені мешканці усіх регіонів, і цей показник зараз вищий, ніж у довоєнні часи. Підтримка вступу України до НАТО за останні 2 тижні дещо скоротилась з рекордних 76% до 72%. Основна причина – відсутність рішення про закриття неба над Україною, якого вимагають майже 90% українців.

За результатами п'ятого опитування від 18 березня, 77% респондентів вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку (+1% до того, що було тиждень тому). Лише 14% протилежної думки (-1% відповідно). Результати однаково позитивні у всіх регіонах країни. Віра у перемогу залишається на найвищому рівні: 93% опитаних вірять у те, що Україна зможе відбити агресію Росії. Впевненість у перемозі також переважає в усіх регіонах країни. Абсолютна більшість опитаних (82%) вважають загрозу розколу країни малоімовірною; ця впевненість суттєво зросла внаслідок згуртування населення під час війни. На думку українців, найбільш дружніми до України є сьогодні Польща, Литва, Великобританія та США. При цьому у міжнародних настроях відчутно зміцнішала регіональна консолідація: нині ці країни вважають однаково дружніми для мешканців усіх українських макрорегіонів. Те саме стосується ворожих країн: росія і білорусь є ворожими країнами для абсолютної більшості українців незалежно від місця

їхнього проживання. Важливо підкреслити, що підтримка створення військово-політичного союзу у складі України, Польщі, Великої Британії зросла з 61% (у січні 2022 р.) до 85%. Сьогодні підтримка такого союзу вища, ніж підтримка інтеграції України з НАТО (72%).

Перелік таких досліджень можна множити; в Україні вони дедалі більше стають точковими, таргетованими і починають стосуватися вже не загальнонаціональної ситуації в цілому, але конкретних явищ і подій в житті українського суспільства. Такими є емпіричні дослідження процесів соціальної адаптації, мовного питання, вимушених переселенців, планів на майбутнє та відновлення і відбудови країни тощо. Спробую окреслити їхнє значення для розбудови сучасних теоретичних концептуалізацій середнього рівня.

Деякі узагальнення з емпіричних досліджень українських соціологів

Емпірична аналітика громадської думки України періоду першого місяця протистояння України російській агресії, а також наступні конкретно-соціологічні дослідження, які тривають, дозволяють зробити низку узагальнень, які можуть служити основою для соціологічних рефлексій та подальшого теоретизування на більш високих щаблях структури соціологічного знання. Найбільш швидко на російсько-українську війну у вітчизняній соціології відреагували ті дослідницькі центри, які буквально з перших днів війни розпочали загальнонаціональні емпіричні дослідження. Станом на середину серпня 2022 р. було здійснено 35 таких досліджень, проведених шістьма провідними соціологічними інституціями (Інститутом соціології НАН України, Соціологічною групою «Рейтинг», Київським міжнародним інститутом соціології, Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, компаніями Info Sapiens та Factum Group Ukraine). Перелік і головний зміст цих досліджень за період від початку повномасштабного вторгнення рф до України і до цього часу наведено у статті за участю автора (Черниш, Лапан, Химович, 2022). Не має сенсу продовжувати наведення отриманих емпіричних даних з двох причин. По-перше, громадська думка українських респондентів за цей час практично не змінилася. По-друге, те саме стосується і громадських настроїв у росії, де картина також кардинально не змінюється. Хіба що, незважаючи на колосальні втрати військ рф та зростаючі економічні негаразди, в цій країні, на диво, зростає підтримка триваючої війни. Очільник військової розвідки України Кирило Буданов у середині жовтня 2022 р. оприлюднив дані, згідно яких підтримка росіянами війни з Україною зросла нині до 82% (Буданов, 2022). Відтак систематизація великого масиву вже здійснених в Україні емпіричних

досліджень та вторинного аналізу баз даних наших колег-соціологів з інших країн дозволяє сформулювати декілька важливих положень теоретичного характеру. Вони стосуються переважно теорій середнього рівня (за виразом Р. Мертона), насамперед соціології нації, соціології війни, соціології громадянського суспільства. Пропонуємо деякі з них.

Початки емпіричних досліджень широкомасштабної російської агресії в Україні дали підстави для вельми обережних сподівань стосовно увиразнення **нового стану сучасного українського суспільства** в сенсі його дивовижної соціальної згуртованості. Здавна в науковій літературі і в широких колах громадськості точилися дискусії стосовно здатності народу України вибороти свою державу і відстояти свою незалежність і свій суверенітет. Українці протягом історії інколи набували своєї державності, але раз по разі втрачали її. Століттями складалося переконання про глибокий регіональний поділ країни на Захід і Схід, втілений у тезі М. Рябчука про «дві України» (Riabchuk, 2002) та у стереотипних уявленнях про докорінні відмінності мешканців різних частин країни у мові, політичних преференціях, релігійних уподобаннях, ставленні до історії, тощо. Російсько-українська війна в її агресивній фазі спростувала ці міфи і стереотипи і показала світові нову Україну, єдину в своїй новонабутій ідентичності, абсолютна більшість населення якої нині вважає себе громадянами України.

Мовою соціології це означає, що в сучасній Україні можна говорити про утворення єдиної **української політичної нації**, в якій етнічні чинники відсуваються на задній план. Відтак історично давнє сперечання про те, чим є сьогодні Україна – нацією-культурою чи нацією-державою – можна вважати розв'язаним. Ця українська політична нація інтегрується довкола ідеї спільного опору російській агресії незалежно від національної приналежності кожного і на повній підтримці діяльності свого війська та вищої влади. Про формування єдиної української політичної нації сьогодні можна судити з відповідей на питання, ким зараз мешканці України себе вважають. Тобто головним ідентитетом виступає обрання твердження: «Вважаю себе громадянином України». За різними даними, на підтримку такого вибору нині віддають свої голоси, за різними даними, від 85 до 91% респондентів (Дембіцький 2022)⁷.

Політична нація будується на єдиних для всього або більшості населення **цінностях**. Використовуючи термінологію Рональд Інглегарта, провідним трендом сучасності є перехід від матеріалістичних до пост-матеріалістичних цінностей. Новітня українська політична нація будується на таких пост-матеріалістичних

---

⁷ Див. Також: Понад 90% українців вірять у перемогу і пишаються своїм громадянством (2022): <https://www.radiosvoboda.org/a/news-opytuvannya-peremoha-hromadyanstvo-ukrayintsi/31999169.html>

цінностях, як вільна і незалежна Україна, де поважають права і свободи усіх, де кожен має право на самовираження і саморозвиток і де матеріалістичного гатунку цінності перестають відігравати провідну роль. На противагу цьому в рф продовжують панувати цінності матеріалістичного характеру, притаманних більшості населення включно з її збройними силами. Це знаходить прояв у масових масштабах мародерства серед російських вояків, грабунках мирного населення і його майна, злочинів і вбивств (як-от у м. Буча під Києвом), а в самій росії – у виправданні злодіянь путінського режиму заради власного ситого життя.

Велике місце в аксіологічному просторі українців сьогодні займають **європейські цінності**, забудовані на демократичних принципах свободи і прав людини. Звідси прагнення більшості українців до вступу до Європейської Унії. Натомість в росії сформувався ціннісний простір тоталітарного характеру з культом однієї особи, в пріоритетні плани якої входить знищення європейської та ширше – Західної цивілізації. Головними цінностями тут є знищення усіх незгодних включно із мирним населенням країн-сусідів, геноцид, культ грубої сили, нехтування життям не тільки примарних ворогів рф, але й власних вояків, тіла яких при відході з українських поселень не забирають, лишають непохованими, мінують. Тож цінності українців націлені на майбутнє, а цінності росіян – назад, у варварство.

Цінності українського населення перестають носити регіональний характер, стають єдиними загальнонаціональними. Якщо до 2014 р. ми як соціологи фіксували певну відмінність цінностей і ціннісних орієнтацій жителів, до прикладу, Львова і Донецька (як центрів Західного і Східного регіонів), то нині, як засвідчують результати загальнонаціональних опитувань, регіональні відмінності втрачають свою силу і аксіологічний простір стає більш спільним, гомогенним. Звичайно, можемо говорити про те, що ціннісні постави у сучасній Україні не є абсолютно одноманітними; вони мають певну специфіку і певною мірою варіюються залежно від місцевих умов: для багатьох мешканців окупованих територій продовжують мати силу цінності виживання, для решти вільної України домінантними цінностями є нині свобода і незалежність.

Основою нації є **громадянське суспільство**; стосовно України можемо твердити, що таке сильне і відповідальне громадянське суспільство в основному сформоване; сприймаємо це як доконаний факт. Специфікою нових українських реалій є те, що громадянське суспільство і держава не протистоять нині одне одному, а, навпаки, відбувається дедалі більш широке їхнє співробітництво, прикладом якого може бути створення у Міністерстві оборони України окремої одиниці – відділу реформ, яке утворили найбільш досвідчені волонтери, знавці військової справи з великим досвідом участі у війні. В такий спосіб йде формування нової

еліти України, до якої входять цивільні і військові, - ті, що показали приклади служіння своєму народові і державі і пройшли випробування війною.

Цементуючою рисою ціннісного простору країни є **позбуття комплексу меншовартості** українців, що формувався і довший час побутував в умовах бездержавності. Нині українці почувають себе рівними з європейцями та навіть переконаними у тому, що саме вони можуть слугувати прикладом відстоювання європейських цінностей не на словах, а на ділі.

Велику роль у формуванні сучасної української політичної нації відіграє такий чинник, як **соціальний капітал**; в ньому стрижнем виступає довіра до співгромадян та довіра до влади. Сьогодні українські соціологи фіксують небачений раніше рівень довіри і до президента країни, і до збройних сил, і до інших державних інституцій та недержавних утворень типу волонтерства. І це також цементує сучасну українську націю, допомагає інтегрувати і консолідувати всі частини суспільного організму, забудованого на солідарності.

Аналогічної думки дотримуються й інші провідні науковці нашої країни. Важливим в цьому плані є інтерв'ю директора Інституту соціології Академії наук України Є. Головахи від 30 березня 2022 р. Він, зокрема, вважає, що українці визначилися остаточно і що в Україні у ці дні завершується формування сучасної європейської нації. Крім того, що ми самі консолідуємося, ми, вважає Є. Головаха, також консолідуємо світ, спричиняємо об'єднання світу навколо демократичних цінностей. Висновок вченого однозначний: ми вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною і ми матимемо дуже серйозну перспективу розвитку (Ткачук, 2022). Цю ідею підтримує також директорка Інституту демографії і соціальних досліджень імені М. Птухи Елла Лібанова, яка фіксує появу соціального портрету абсолютно іншого українця (Фещенко, 2022). У своєму інтерв'ю Е. Лібанова виділяє п'ять нових рис, які складають цей портрет; важлива частина її міркувань пов'язана з переселенцями з України. Вона підкреслює, що війна спричинила глибоку психологічну травму українців, яка щодня поглиблюється, але в той самий час, як не дивно, сформувала почуття єдності і потребу єднання.

Ці та інші узагальнення лягають зараз в основу теорій середнього рівня і в майбутньому можуть послужити формуванню загальної соціологічної теорії, такої, до прикладу, як соціологія посткомуністичних суспільств. Наразі наведу лише деякі думки з обсягу однієї з таких гілок соціологічного знання середнього рівня, як **соціологія війни**.

Розпочати слід, очевидно, з того, що **війна є соціальним явищем, а армія є частиною суспільства**. Яке суспільство, така і армія. Як соціальне явище, триваюча російсько-українська війна колосальний здійснює вплив на всі сфери

суспільного організму і, в свою чергу, тип суспільства зумовлює великий резонанс у перебігу війни. Відтак можна твердити, що російсько-українська війна є відбиттям зіткнення двох цивілізаційних моделей, про які йшлося вище. З одного боку, це зумовлене реалізацією, за висловом очільника Міжнародної соціологічної асоціації Сарі Ханафі, путінської внутрішньої та зовнішньої імперської парадигми, на противагу чому виступила демократична українська парадигма (Hanafi, 2022). Відтак російсько-українська війна початку 2022 р. є випробуванням сил, потенцій і резервів, а також міжнародної підтримки цих двох відмінних світоустроїв, що набуває якісно нового характеру. Воєн такого типу у повоєнній Європі ще не було.

З цього також витікає, по-перше, що **військо кожної країни є відбиттям рис і характеристик своїх суспільств**. У нашому випадку військо рф сформоване за прикладом вертикальної авторитарної (та навіть диктаторської) субординації, характерної для усього російського соціуму. Прийняття рішень та суворий контроль за їхнім виконанням концентровані наверху і доведені до крайності в одноосібному керівництві війською з боку очільника режиму (тобто путіна). І навпаки, з боку України бачимо горизонтальну мереже-центричну систему управління військом і ведення воєнних дій. Останнє означає, що всі підрозділи українського війська зв'язані у сітку (мережу) і здатні приймати рішення, виходячи з конкретної ситуації, а не чекаючи вказівок «зверху». Отже маємо докорінно відмінні авторитарний і демократичний устрій війська, з яких практика ведення воєнних дій наочно засвідчує переваги саме українського.

По-друге, сучасна війна є також **війною технологій**. Іншими словами, тут зійшлися у двобій, з одного боку, старі технології та їхні продукти, а з другого – новітні сучасні інтелектуальні технології та їхні оречевлені взірці (зброя, набої, снаряди, ракети, засоби зв'язку, амуніція тощо). На цій основі змагаються старі і нові стратегія і тактика ведення воєнних дій: якщо росіяни продовжують використовувати технології середини ХХ ст., то українські військові демонструють стратегії і тактичні рішення новітнього часу. В цих умовах зникає усталений в минулому столітті ландшафт поля бою з чітко визначеними лініями розмежування, відтак не існує однієї лінії зіткнень, вона стає дискретною і позначається (з боку українських сил) рейдами малих мобільних військових груп далеко всередину рашистського тилу. Відтак виникають «кліщі» і «котли» довкола російських підрозділів, внаслідок чого їм доводиться масово відводити свої угруповання і тікати на великих територіях, уникаючи оточення.

Одним з найбільш істотних прикладів використання нових технологій є **безконтактний спосіб ведення військових дій**, який набирає нині силу. Українські війська з огляду на прагнення збереження життів своїх вояків використовують

високоточну зброю дистанційно, і лише в умовах знищення сил противника пускають в бій солдатів. Рашисти ж ніколи не жаліли і не жаліють життів своїх військових; поля України всипані гниючими тілами непохованих російських солдатів, що, врешті-решт, починає становити екологічну та санітарно-епідеміологічну загрозу життю живих. Іншим прикладом зростаючого використання безконтактних способів ведення сучасної війни є безпілотні літальні апарати – дрони, безпілотники, військові роботи тощо.

Також безпрецедентним явищем сучасної війни є використання можливостей **нового покоління зв'язку за допомогою космічних осередків надшвидкісного Інтернету**. Першість тут належить Ілону Маску, який ще 28 лютого 2022 р. надав Україні декілька тисяч компактних установок Старлінку (StarLink) та обладнання до них. Внаслідок цього в українському війську тепер поширена, як її називають, «старлінково-центрична» оборонна стратегія з новим горизонтом управління та зв'язку, коли всі підрозділи взаємопов'язані між собою, добре бачать поле бою, а головне – отримують можливість координації всіх військових сил: піхоти, розвідки, артилерії, засобів ракетного ураження тощо. Нічого подібного у російському війську з його старими технологіями ведення війни немає. Це дає можливість війську маленької країни з невеликими ресурсами за допомогою партнерів з демократичних країн світу вести двобій з переважаючими силами супротивника і часто перемагати його.

По-третє, ще однією рисою війни нового типу є те, що це **«війна в режимі онлайн»**: вона відбувається «тут і зараз», на екранах телевізорів і мобільних телефонів. Мільйони глядачів з усього світу вже протягом багатьох місяців мають змогу безпосередньо спостерігати за веденням бойових дій і робити висновки про те, чію сторону прийняти і кого підтримувати своїми думками і діями. Звичайно, онлайн-ефект сучасної війни, згідно з законами глядацької аудиторії, може з часом зменшуватися, наступати «перенасичення» і втома від безкінечних кадрів боїв, смертей і страждань мирного населення. Але в той самий час саме онлайн-характер війни має дуже сильний вплив на формування нових соціальних рухів на підтримку демократичних сил воюючої сторони та на гуманітарну допомогу.

Нарешті, по-четверте, сучасна війна, нібито локальна, **небачено впливає і на внутрішні, і на зовнішні процеси у світі**. Щодо внутрішніх, то згідно з соціологічною конфліктологією, як бачимо у випадку з Україною, загроза геноциду українського народу і знищення української державності здатна мобілізувати усіх мешканців країни, інтегрувати їх в єдине ціле, сприяти формуванню політичної нації в поліетнічній країні. Що ж до російського суспільства, то в ньому, навпаки, наростає внутрішня конфліктність, яка наразі проявляється у суперечностях між

різними угрупованнями про-путінської еліти. Але мірою наростання воєнних поразок та ефектів від економічних санкцій, різкого збільшення числа «чорних пакетів» із загиблими мобілізованими росіянами та так званих «похоронок» можуть зростати конфліктні, а також відцентрові тенденції і всередині самого російського суспільства, надто в його іноетнічних регіонах по периметру кордонів рф. Якщо ж ми говоримо про зовнішні процеси у світі у світлі російсько-української війни, то, до прикладу, антивоєнні рухи здатні дуже швидко виступати тригерами тиску на владу благополучних країн світу в напрямку підтримки та надання воєнної і фінансової допомоги, як у випадку України. Іншими прикладами наростаючих імпульсів триваючої російської агресії проти демократичної України може стати перегляд усієї системи міжнародної безпеки внаслідок втрати консолідуючих і безпекових функцій з боку багатьох колись провідних глобальних міжнародних акторів (ООН, ОБСЄ, МАГАТЕ, Червоного Хреста та ін.). На цьому фоні відбувається посилення ролі нових регіональних союзів типу Кримської платформи, яка сьогодні об'єднує 60 країн, Київського формату (8 країн), Люблінського трикутника (3 країни), а також Рамштайн-формату (більше 40 країн світу, яких з'єднує мета надання військової допомоги Україні), Копенгаген-формату як продовження і розширення формату Рамштайн і т. ін.

Бачимо, що накопичений від початку російсько-української війни потенціал її емпіричних досліджень та теоретичних узагальнень на рівні теорій середнього рівня (соціології війни, соціології нації тощо) виводить міркування соціологів на загальнотеоретичний глобальний рівень. Але оскільки я обмежена рамками цієї статті, вважаю, що цю аналітику варто продовжити в наступних випусках часопису.

Література

- Буданов, К. (2022). Треба дивитись правді в очі.: https://censor.net/ua/news/3374636/treba_dyvytysya_pravdi_v_ochi_my_voyuyemo_ne_z_rosiyiskym_rejymom_a_z_rosiyiskym_narodom_82_rosiyan/
- Дембіцький, С. (2022). Показники національно-громадянської української ідентичності. Прес-реліз.: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>;
- Hanafi, S. (2022). Ukraine, Putin's Imperial Paradigm, and Euro-America. Global Dialogue: April 25, 2022. URL: <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/ukraine-putins-imperial-paradigm-and-euro-america>

- Фещенко, Р. (2022). Портрет абсолютно іншого українця. Інтерв'ю НВ із професоркою Лібановою про кардинальні зміни в суспільстві. <https://life.nv.ua/ukr/socium/viy-na-v-ukrajini-yak-zminilosya-ukrajinske-suspilstvo-interv-yu-nv-z-elloyu-libanovoyu-50229900.html>
- Черниш, Н.Й., Лапан, Т.Д., Химович, О.С. (2022). Російсько-українська війна: теорія і практика соціологічного осмислення. Український соціум, 3(82), с. 1-25.
- Riabchuk, M. (2002). Ukraine: One State, Two Countries. <https://web.archive.org/web/20120419141945/http://www.eurozine.com/articles/2002-09-16-riabchuk-en.html>
- Ткачук, М. (2022). Соціолог Євген Головаха: Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/>

Джерела в Інтернеті

- <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/9/7135559/>
- <https://www.cygnal.com/cygnal-poll-westerners-feel-like-ukrainians-do-more/>.
- <https://old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwow/>.
- <https://old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwow-cz-2/>.
- old.uni.wroc.pl/wirtualny-most-wroclaw-lwow-cz-4/.

Понад 90% українців вірять у перемогу і пишаються своїм громадянством (2022): <https://www.radiosvoboda.org/a/news-opytuvannya-peremoha-hromadyanstvo-ukrayintsi/31999169.html>.

Цитата:

Черниш Наталія (2022). Хроніки російсько-української війни. Погляд соціолога. «Fabrica Societatis, No. 5, с. 118-135 [доступ: число, місяць, рік]. Доступно в Інтернеті: <https://wuwr.pl/fabrica>.